

ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ В КРАЇНАХ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

УДК 329.4 (477.8)
DOI 10.33287/101820

Рудницька Н.В.,
к.і.н., доцент кафедри історії
України Житомирського державного
університету ім. Івана Франка
rudnytska.nv@gmail.com

ВПЛИВ ПРОПАГАНДИ ТА АГІТАЦІЇ НА ПРОЦЕС РАДЯНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ ПОЛЯКІВ ТА ЄВРЕЇВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

У статті досліджується роль більшовицької пропаганди та агітації в період становлення радянської влади, методи і форми роботи з населенням поліетнічної України та технології маніпуляції масовою свідомістю. Наголошено, що Українська революція 1917–1921 рр. активізувала національне і суспільно - політичне життя поляків та євреїв України, зокрема Волинської губернії. Але громадянська війна та більшовицька агресія спричинили руйнацію незалежності України, почалася радянська всієї сфери життя населення, зокрема польської та єврейської спільнот. Наголошено, що поступово більшовицька пропаганда та агітація, використовуючи різноманітні форми і методи впливу на поляків та євреїв, досягла поставленої владою мети, перетворила громадян поліетнічного регіону в радянський народ.

Ключові слова: поляки, євреї, більшовики, пропаганда, агітація.

Актуальність дослідження ролі більшовицької пропаганди та агітації в період становлення радянської влади, методів і форм роботи з населенням поліетнічної України та технологій маніпуляції масовою свідомістю, що забезпечило функціонування СРСР до 1991 р., значна, адже майже столітній досвід впровадження і поширення комуністичної ідеології сучасна Росія використовує у внутрішній авторитарній та агресивній зовнішній політиці і сьогодні.

Різноманітні аспекти життя польської та єврейської громад Волинської губернії в 20-х роках ХХ ст. досліджували А. Киридон, О. Ігнатуша, Н. Сейко, В. Доценко, О. Жуковський, Л. Гуцало.

Українська революція 1917–1921 рр. активізувала національне і суспільно – політичне життя поляків та євреїв України, зокрема Волинської губернії. Але громадянська війна та більшовицька агресія спричинили руйнацію незалежності України, почалася радянська всієї сфери життя населення, зокрема польської та єврейської спільнот. Комуністична ідеологія ототожнювала національні рухи з

націоналізмом, боролася з ними всіма можливими засобами. Більшовицька пропаганда і агітація були ефективними, адже професійними революціонерами – комуністами було накопичено багатий досвід, написано чимало теоретичних праць для ідеологічних активістів – пропагандистів, агітаторів готували до роботи з населенням за інструкціями, особливу увагу приділяли підготовці лекторів та інструкторів, які працювали індивідуально і групами. Щоб виховати законслухняних прихильників нової ідеології, необхідно було залучити та підготувати високоідейних, фанатичних провідників більшовизму, які б якісно і самовіддано проводили агітацію та пропаганду серед населення.

Остаточно Житомир став радянським 12 червня 1920 р. Розпочали свою діяльність радянські державні установи, політичні і громадські організації. Радянська епоха на волинських землях змінила не тільки суспільно-політичне, соціально-економічне і культурне життя поляків та євреїв в регіоні, але й територіально-адміністративний поділ. За Ризькою мирною угодою 1921 р. до Польщі відійшли західні повіти Волинської губернії. Саме тоді сформувалася північно-західна межа сучасної Житомирської області. Протягом 20-х років ХХ ст. радянська влада неодноразово проводила адміністративно – територіальні зміни, що також впливало на життя людей в регіоні.

Протистояння між комуністичним партійним керівництвом та польським і єврейським населенням було неминучим, адже більшовики намагалися монополізувати та контролювати ідеологічне, політичне, духовне та економічне життя національних спільнот. Частина поляків та євреїв підтримали більшовицькі гасла і політику радянської влади, але чимала їх кількість була не здатна на компроміс та адаптацію до потреб жорсткої комуністичної ідеології. Більшовикам проводити свою пропаганду у Волинській губернії було складно, адже пролетаріат був мало чисельний, революційно налаштованої інтелігенції обмаль, підготовлених для агітації серед поляків та євреїв кадрів катастрофічно бракувало.

У вересні евакуація більшовиків перервала вже налагоджену роботу на півтора місяця і лише наприкінці жовтня почалася планомірна і регулярна робота. Після остаточного встановлення більшовицької влади польське та єврейське населення Волинської губернії опинилось у складних соціально-економічних і суспільно-

політичних умовах, адже у них було своє бачення розбудови національного, культурного, громадського та господарського життя. Діяльністю підвідділів агітації та пропаганди національних меншин керував відділ при ЦККП(б)У. В звіті Польського бюро ЦККП(б)У про роботу польських відділів і секцій при губернських партійних комітетах України за період з 1 жовтня 1920 р. по 1 січня 1921 р. вказувалося: « Польвідділ при Волинському губкомі організовано 1 листопада 1920 р. Ведеться політична і культурно – просвітницька робота. Передбачається відкриття клубу і польсекції при губнаросвіті, а також цілого ряду бібліотек-читалень. Крім того, відкрито декілька шкіл з ліквідації неписьменності.» [13, с. 87].

В 1921 р. польбюро у Волинській губернії діяли такі: Волинське губернське, яким керував Студзінський, Овруцьким керував Шеліга, Коростенським – Кучинський, Новоград-Волинським – Сеньковський. Національні секції були підвідділами при агітаційно-пропагандистському відділі Волинського губернського комітету КП(б)У. Основними функціями польсекції та євсекції були робота з населенням, пропаганда комуністичної ідеології та агітація до лав комуністичної партії. Пропаганда повинна була тлумачити більшовицькі ідеологічні гасла та ідеї, а агітація налаштовувати маси до рішучих дій. Основними формами роботи пропагандистів і агітаторів були організація і керівництво заходами, які б сприяли поширенню більшовицьких гасел та ідеологічних засад, контроль за діяльністю пропагандистів і робота щодо поповнення новими кадрами, особливо якщо ті володіють польською та єврейськими (їдиш) мовами, мають певний авторитет. Важливими формами роботи були вдалий підбір пропагандистських і агітаційних заходів, друкованої продукції, створення партійних навчальних закладів, пропагандистських гуртків. В період міжпартійної боротьби за прихильність народних мас використовувались різні методи, які прописувались в спеціальній методичній літературі для інструкторів-агітаторів.

Метою більшовиків, які працювали в національних секціях, було виховання у представників національних меншин соціалістичної свідомості, на їх думку правильне класове розуміння подій і процесів, які відбувалися під час радянської організації в країні. У Волинській губернії на початку 20-х років ХХ ст. польське і єврейське

населення було досить чисельним. В 1916 р. перед Українською революцією 1917–1921 рр. у Волинській губернії проживало з 2218504 чол. загальної кількості, поляків – 214374, євреїв – 315076 [16, с.62]. Більшовики намагалися порахувати кількість населення за національностями, але це було для них проблемою в зв'язку з міграційними процесами, зумовленими драматичними історичними процесами. В 1923 р. у Волинській губернії мешкало 2015165 осіб, з них – 100407 поляків (4,98%) та 169569 євреїв (8,4%) [14, с.25].

Станом на 1 березня 1923 р. тільки в Овруцькому повіті було нараховано 6023 поляків. В Овручі – 70 чол., у волостях – Гладковицькій – 315, В. Фостинській – 165, Словечанській – 375, Базарській – 1531, Народицькій – 124, Христиновській – 1008, Н. Вороб'ївській – 1285, Неринській – 500. В Новоград-Волинському повіті проживало до 43000 поляків. В Довбиші близько 150, Кам'яному Броді, Баранівці, Брониках, Токарівці – біля 100 поляків в кожному, 120 сіл повіту нараховували до 100 чол. в кожному [7, арк. 239].

Після територіально – адміністративних змін, ліквідації Волинської губернії, влада створила округи. За переписом 1926 р. у Волинській окрузі мешкало 690119 осіб, з них – 9,5% євреїв та 12,6 % поляків, в Коростенській з 520867 осіб – 7,8% євреїв, 7,8% поляків, у Бердичівській з 732080 жителів – 9,5% євреїв, 6,6% поляків. В Житомирі з населенням 76597 осіб, мешкало 39,2% євреїв та 7,4% поляків, а в Бердичеві з 55556 осіб, 55,5% були євреями, 8,5% - поляками [17].

Наприкінці 1926 р. Волинський округком нарахував 94434 поляків, тобто 13,7% загальної кількості населення. Найбільше в Мархлевському районі – 71,8%, Новоград – Волинському – 16,7%, Троянівському – 16,2%, Романівському – 14,3%, Пулинському – 14,2%, Баранівському – 13,1%, Володарському – 12,1%, Потіївському – 10,1%, В інших районах 3-6%. Населених пунктів, де чисельність поляків перевищувала 50%, нараховувалось 241 з 62132 мешканцями [10, арк. 23].

Складність для більшовицької пропаганди і агітації серед поляків та євреїв була в різноманітності соціальної структури. Поляки Волинської губернії переважно займалися сільським господарством, лісовим промислом, інтелектуальною працею, культурою та мистецтвом. Відновлення незалежності Польщі активізувало міграційні процеси серед польського населення регіону. Єврейське населення міст і

містечок Волині перед Першою світовою війною було зайняте переважно в торгівлі, ремісництві, промисловому виробництві, фінансово – кредитній діяльності. Особливість соціальної структури і господарської діяльності єврейських громад стали головною причиною неоднозначного ставлення до них представників інших етносів в регіоні. Міграційні процеси серед єврейства, еміграція та антисемітська політика уряду Російської імперії почали руйнацію звичного життя і традиційного побуту єврейських общин. В роки Української революції 1917–1921 рр. євреї потерпали від погромів, поборів, грабежів, реквізицій, тому більшовики повинні були діяти максимально враховуючи потреби та інтереси громад.

Для більшовиків було важливо використовувати диференційований підхід до роботи з населенням регіону, враховувати національність, вікову групу, освітній рівень, соціальне становище, релігійну приналежність. У 1922 р. було створено при Народному комісаріаті внутрішніх справ відділу у справах національних меншостей, мета функціонування якого – нагляд за соціально – економічними перетвореннями в нових умовах, національними спілками, організаціями. У Волинській губернії запрацювали польська, єврейська та німецька секції, але завеликий об'єм роботи не давав можливості виконувати поставлені завдання. Саме тому 29 квітня 1924 р. ВУЦВК створив Центральну комісію у справах нацменшин (ЦКНМ). Для виконання інструкцій та розпоряджень ЦКНМ на місцях було започатковано роботу бюро та уповноважених у справах етнічних меншин при Президіях губернських та окружних комітетів.

Радянська атеїстична ідеологія одним з найважливіших напрямків діяльності більшовиків серед польського та єврейського населення Волині вважала антирелігійну пропаганду та агітація, адже юдаїзм і католицька церква мали авторитет та великий вплив на повсякденне та громадське життя поляків та євреїв. Відділи пропаганди та агітації при окружних та районних комітетах партії в період становлення та утвердження радянської влади зробили багато помилок при проведенні антирелігійних заходів, бо вони не мали чіткої прорахованої програми боротьби з релігійними течіями, освіченими та авторитетними лідерами релігійних громад, силовими методами боролися з віковими традиціями і світоглядом юдеїв та християн у багатоконфесійному регіоні. Діяльність більшовицьких функціонерів та

прорадянських громадських активістів зводилась до грабунків церков, синагог і молитовних будинків, закриття споруд релігійних культів та передача їх для використання іншими організаціями. Широко використовувалися плітки та сфальшовані документи для дискредитації моральних авторитетів серед служителів культу. При нагоді створювались ситуації агресивних протистоянь між конфесіями. Створивши антирелігійні комісії, радянська влада поклала на них завдання вивчати вплив католицької церкви та юдаїзму на польську та єврейську громади, шукати шляхи для дієвої атеїстичної пропаганди, проводити антирелігійні заходи. Окружні антирелігійні комісії діяли до 1929 р., періодично змінюючи форми і методи роботи, адже агресивна атеїстична пропаганда та агітація на початку 20-х років показала, що це веде до зростання спротиву віруючих, збільшення кількості прихильників і захисників католицизму та юдаїзму. Пошуки нових форм і методів антирелігійної боротьби спонукало більшовиків прийняти Постанову ЦКРКП(б) від 16 червня 1923 р. про заборону безпідставно закривати релігійні заклади, що не змінило стратегічної мети – ліквідувати релігійні конфесії.

Серед поляків та євреїв особливо відчутного успіху не мали ні антирелігійні мітинги, ні атеїстичні лекції і концерти, ні пропагандистські листівки та періодичні видання. Тим більше, що католицькі та юдейські релігійні свята більшовики за сприянням польсекції та євсекції намагалися замінити на радянські. Спеціальні антирелігійні гуртки не могли створити, бо не було підготовлених фахівців, щоб їх вести. В 1923 р. групу вчителів – поляків і католицьких священників заарештували за звинуваченням у контрреволюційній діяльності організації «Ружанець». Важливою ділянкою роботи польбюро вважало поширення серед польського населення засобів масової інформації. Було поставлено завдання про написання статей – звітів в журнал «Комуніст» Губкому про роботу польвідділів в губернії, зобов'язати поляків – комуністів виписувати газети «Трибуна», «Серп», «Молот» і подавати до друку свої статті, польські школи забезпечувати газетою «Звезда Молодежи» [6, арк. 1–4].

На Волині пропагандисти польсекції та євсекції зосередили свої зусилля на тлумаченні питань щодо подолання капіталістичних проблем з минулого і демонстрації шляхів до нового соціалістичного суспільства, щасливого життя

поляків та євреїв в радянській країні. Переконливо окреслити перспективу та стратегічну мету – побудову соціалізму повинен був кожен лектор. Агітатори серед польської та єврейської спільнот регіону закликали до боротьби за нові ідеали, нову комуністичну якість життя, спонукали до активних дій проти прихильників традиційних способів життя, національних традицій. Тільки протягом з 1 вересня по 1 грудня 1922 р. польбюро організувало 19 мітингів, серед них – 2 для біженців, 1 для молоді в Городниці, розповсюдило 1462 газет, 76 брошур, зібрало благодійні внески. В 1923 р. польбюро працювало досить активно. Провело 24 засідань, з них в Житомирі – 3, Коростені – 4, Шепетівці – 15. Було залучено до агітаційної роботи 250 комуністів - чоловіків, 10 комуністів – жінок, 30 комсомольців, які володіли польською мовою. На 15 зборах польської молоді були присутні по 25 – 60 чол. Організували 5 драматичних гуртків (Берездов, Довбиш), в Житомирі створили 2 гуртка «Спартак», які злилися в один, залучивши до 60 дітей [7, арк. 257].

З метою пропаганди та агітації переваг нового життя було організовано безпартійну селянську конференцію, в якій взяли участь біля 1000 селян – поляків. Активісти – поляки взяли участь в проведенні виборів до сільських рад, до складу яких увійшло 1097 осіб, з них 63 стали головами с/р. Проблемними питаннями, про які говорили в звіті польбюро за 1923 р., стали: відсутність марксистських гуртків, адже не було кому їх вести, культпросвітробота в школах, де прикріплених 5 чол. вели роботу безсистемно, але в цілому задовільно, нових хат-читалень не відкрили, в губернії було багато бібліотек з відсутнім обліком, якість літератури, на думку комуністів, сумнівна, грошей на заміну старої літератури новою не було. В минулому польський клуб в Житомирі передали тимчасово Спілці металістів, адже міщани міста до нього не ходили, а при заводах функціонували робітничі клуби. В загальній бібліотеці Житомира польсекція сприяла створенню польського відділу, але бібліотекаря було заарештовано як не лояльного до влади [7, арк. 231, 258].

Для успішної пропаганди та агітації потрібні були комуністи із знанням польської та єврейської мов, але таких інструкторів було не багато. В 1923 р. на облік Житомирського окружкому було 25 поляків – комуністів, які володіли польською мовою. Серед них – 2 селян, 21 робітник, 1 міщанин, 1 службовець. До роботи з польським населенням залучали представників інших національностей

(євреїв, українців, чехів, білорусів, росіян), якщо вони знали польську мову. Списки подавали до агітпропу з волостей, з партійних осередків сіл і містечок. Особливо проблемними були польські школи, де пробільшовицькі вчителі не володіли польською мовою. Іноді польські громади самостійно відкривали нелегальні школи з викладанням предметів польською мовою. В Коростенській трудовій семирічній школі польська мова була введена в 1923 р. А в Олевську при перевірці було зафіксовано, що діти збираються в школі групами та йдуть до костелу, що вплив католиків дуже великий і батьки незадоволені відсутністю Закону Божого в школі. Існувала проблема з підручниками, безконтрольний продаж приводив до спекуляції, вартість навчальних книжок зростала втричі. Мало було в школах і агітаторської літератури польською мовою [7, арк. 50,72, 232, 239, 248, 250].

Польська секція при відділі агітації і пропаганди Волинського губкому КП(б)У проводила активну роботу з підтримки комуністів Польщі. Їй вдалося в 1922 р. зібрати кошти для допомоги польським політв'язням. Курсанти Губрадпартшколи, маючи дуже малу стипендію, зібрали продукти, реалізували їх і віддали 1049 руб. у фонд. Курсанти Губернської школи червоних педагогів також зібрали 88 пайків і 167 руб. 90 коп. До акції приєдналися діти. На зборах вихованців Житомирського дитячого будинку № 10 вирішили: «Ми у вільній Україні бачимо, як комуністи віддають всі свої сили за те, щоб добре жилося бідним. Ми, польські пролетарські діти Житомирського дитячого будинку № 10, говоримо польській буржуазії: «Не чіпайте наших рідних братів, ми ніколи не пробачимо тих страждань, які здійснювала польська буржуазія над робітниками...». Було вирішено віддати 3500 руб. з фінансової допомоги, яка повинна була бути спрямована на покращення харчування [8, арк. 10, 29].

Польвідділ здійснював особливий контроль за настроями сільських мешканців, їх відношенням до радянської влади, організовував нагляд за школами, де вчилися польські діти, хатами – читальнями. В селах, лісогосподарствах агітатори – інструктори повинні були входити до профспілкових організацій, організувати комфракції, вести політ просвітницьку роботу, брати участь у нарадах робітників землі і лісу. Поляки в сільській місцевості часто ігнорували вказівки більшовицьких представників влади. Так, 21 січня 1921 р. на засіданні Плужанського волосного

комітету незаможних селян було констатовано опір: «...хоч всі громадяни повинні напружити всі сили, щоб сприяти зміцненню Радянської влади, майже всі громадяни працездатного віку с. Хотня пішли на роботу до Польщі, а коли почалося вилучення коней, то зі своїми кіньми пішов в минулому голова ревкому Петро Франковський... Голова комнезаму с. Майдан І. Кобернік заявив, що в Майдані залишилася пасіка і 28 вуликів Закопчуковського, який виїхав до Польщі, її взяли на баланс.» [9, арк. 4, 5 зв., 27], [7, арк. 231].

Станом на 1 жовтня 1925 р. серед службовців Житомирського округу працювало 38 осіб, безпосередньо відділ агітації і пропаганди нараховував 10 чол., де завідувачем польської секції був Хохульський, єврейської – С. Чарторійський, німецької – Г. Гольц, а інструкторами польської секції – Сех, єврейської – Шуман [8, арк.31].

З початком політики коренізації для Радянської влади та її пропагандистів і агітаторів можливості для ефективної діяльності значно розширилися. Створення Мархлевського польського національного району, польських та єврейських сільських та селищних рад, відкриття навчальних закладів з національними мовами навчання, можливості для розвитку національних культур, польської та єврейської (їдиш) мов однозначно пригорнули значну кількість поляків та євреїв до більшовиків. Але одностайності, про яку мріяли комуністи, не було. В резолюції наради польбюро АПО ВКП(б) з представниками працівників з місць і представників компартії Польщі, яка відбулася 18-20 листопада 1926 р. вказувалося: «...За останні місяці серед поляків - комуністів і комсомольців стали з'являтися опозиційні настрої різних відтінків, починаючи з соціал-демократичного уклону і ультра-лівої течії...» [10, арк.59]. Було прийняте рішення про проведення енергійної боротьби з опозиційними настроями, зняти з посади редактора журналу «Світ» та члена польбюро Будзінського за публікацію, наблизитися до інтересів і запитів польських робітників і селян, не сильно наголошувати на загально польських питаннях, проводити правильну партійно-виховну роботу серед поляків – комуністів і комсомольців [10, арк. 59].

Особливо важливого значення більшовицькі пропагандисти і агітатори надавали проведенню виборів в місцеві органи влади. Вони звертали увагу своїх агітаторів на

недопущення національного антагонізму і суперництва між українцями, поляками, євреями та іншими представниками етносів, пропагували єдність сільського пролетаріату в боротьбі із заможними селянами незалежно від національності, всіма засобами намагалися відвернути поляків та євреїв від впливу духовенства та національних громадських організацій. Вже в цей період починає втілюватися стратегічна мета радянської влади – злиття націй в радянський народ.

Під час виборчої кампанії особливо активно залучали поляків та євреїв до профспілок, створення кооперативів, комітетів взаємодопомоги, молодь – до комсомолу, бідноту і середняків – до комнеземів, зростала роль засобів масової інформації, клубів, хат-читалень. Але польське та єврейське населення впливу радянської пропаганди піддавалися важко. Прикладом можуть бути вибори в польські сільські ради Волинської округи в 1927 р. Якщо в 1926 р. у виборах взяли участь 52,7% селян в 43 с/р, то в 1927 р. – 60,1% в 49 с/р. Активність жінок збільшилася на 1,3%. Батраки брали участь у виборах дуже мало активно. Католицьке духовенство намагалося вплинути на вибори і виставили свої кандидатури в Н.- Заводі, Чернецькій-Слобідці, Яблонному. 60 % вчителів брали участь у виборах, їх обрали в члени с/р та ревізійні комісії. В підсумку у склад польських с/р було обрано тільки 34 члена партії (5,3%) та 10 комсомольців (1,5%). [10, арк. 73]

Не менш складно проходила більшовизація єврейського народу регіону. Наприкінці 1919 р. активно діяла єврейська секція при губкомі КП(б)У. За її ініціативи губернським відділом соціального забезпечення було організовано губернську комісію допомоги жертвам контрреволюції і погромів, направлено до її складу партійних товаришів [3, арк.1-11]. Про широкий спектр діяльності євсекції свідчить касова книга губернського бюро при губкомі КП(б)У, де вказано, що більшість коштів витратили на транспорт, участь і організацію концертів, мітингів, гонорари за статті, обробку текстів газет [4, арк.1-1]. При Голоvbюро організували інформаційний відділ, що дозволило видавати газету «Коммунистише Штим» - орган губернського бюро євсекцій при Волинському губкомі КП(б)У [2, арк. 3]. В травні 1920 р. при Наркомосвіті була заснована єврейська секція. У Волинській губернії почали створювати мережу нових єврейських навчальних закладів. Були

відкриті єврейські політшколи, гуртки політграмоти на їдиш, в Бердичеві функціонувала філія Київської єврейської радпартшколи. Важливою справою стали розподіл обов'язків за професійною підготовкою, колективність прийняття рішень після обговорень шляхів їх реалізації, створення груп пробільшовицьких громадських активістів серед поляків та євреїв для роботи з населенням, написання листівок ідеологічного спрямування.

Єввідділ Волинської організації КП(б)У використовував всі можливості для контролю за єврейськими організаціями. 13 березня 1922 р. на засіданні губбюро єввідділу заслухали доповідь Алека про політичне і соціально-економічне становище в губернії, яку той закінчив словами: «Волинь сильно постраждала від всяких контрреволюційних банд і різних білих окупацій.» При обговоренні питання боротьби з клерикалізмом присутні вирішили, що необхідно обстежити хедери та єшиботи і віддати суду революційного трибуналу тих меламедів, які застосовують до учнів тілесні покарання. При обговоренні доповіді Шлосберга про роботу єврейського театру члени губбюро зазначили, що актори не виконували обов'язків, адже часто ставили п'єси абсолютно недопустимі й антихудожні. В дискусії про стан євкомсомолу одностайно було констатовано, що робота губбюро «зовсім паралізована внаслідок мобілізації одних товаришів і важкого матеріального становища інших» [5, арк.1-9].

На засідання бюро євсекції губнаркому часто приходило мало членів. Так, 24 лютого 1922 р. засідали 8 чол., 21 листопада – 3, а 30 листопада – 14. Проблеми з активністю в роботі були і в євкомсомолі. На збори приходило близько 30 чол., а решта заявляла, що погано розуміють єврейську мову. Багато уваги євсекція відділу пропаганди і агітації Губкому КП(б)У приділяла співпраці з містечковими організаціями, що сприяло її популяризації, особливо в Романові, де було багато шкіряних заводів з великою кількістю єврейських робітників, в Чуднові. За період роботи Шлосберга в євсекції Наросвіти відкрилися єврейські школи в Полонному -3, Чуднові – 2, Романові – 1, Любарі – 1. Але найбільше уваги приділялося боротьбі з єврейськими громадськими організаціями, мовою єврейських релігійних книг і богослужіння – івритом, ліквідації клерикальних інституцій, особливо хедерів та єшиботів. Було прочитано 64 лекцій, організовано дитячий театр. Культур-Ліга в

цей період існувала, але майже не працювала [5, арк.1-3].

Для покращення роботи серед єврейських робітників відділом пропаганди і агітації національних меншин Волинського губернського комітету КП(б)У було затверджено план заходів єврейської секції на період з 15 жовтня 1923 по 15 грудня 1923 р. Необхідно було встановити з ким із кандидатів та членів партії проводити роботу із політпросвіти єврейською мовою. Отримані матеріали використовували для розробки політкурсів і політгуртків для тих членів партії, які недостатньо знали російську чи українську мови, проводили облік євреїв – комуністів, які здатні були вести агітаційну роботу єврейською мовою, командували євреїв – членів компартії до культвідділу профспілкових для роботи з єврейськими робітниками, прикріпивши до підприємств агітаторів із знанням єврейської мови, систематично проводили гурткову і шкільну роботу. З 11 листопада 1923 р. розпочалися заняття з новим набором слухачів у вечірній політшколі при євклубах. Активісти брали активну участь у всіх заходах відділу пропаганди і агітації, пристосовуючи їх до особливостей життя єврейських робітників та кустарів.

Особливу увагу звертали на передвиборчі кампанії в сільрадах для встановлення зв'язку євсекції з периферією. В другій половині листопада євсекція скликала в Житомирі міську робітничу конференцію для безпартійних, організувала на всіх підприємствах, де працювали єврейські робітники, в колективах приватних підприємств і серед безробітних гуртки для читання з обговоренням газет та прикріпила до них пресорганізаторів і кореспондентів, провела кампанію за збільшення підписки на єврейську пресу та довела розповсюдження «Эмес» і «Комфон» до 500 екз. В кожному містечку інструктор з роботи серед євреїв повинен був залучати в різні кампанії радянської влади кустарів, які не експлуатували чужу працю. Розроблялися і розсилалися інструкції євсекції по містечках, використовувалися в політпросвітницькій роботі вчителі [6, арк. 1,1зв.].

Євреї втратили засоби до існування в результаті політики воєнного комунізму, коли більшовики заборонили приватні виробництва і торгівлю. Через погроми, жебрацькі умови життя, велика кількість євреїв подалась в еміграцію, або переїздили з містечок до міст, де простіше було знайти роботу і отримати освіту. Щоб привабити людей до лав Єврейської комуністичної партії, монополізувати

політичну діяльність в регіоні, встановити контроль над ухваленням рішень, щодо єврейського населення, її ідеологи критикували інші політичні сили, використовуючи часто малозрозумілі для малограмотного пересічного єврея Волині слова й словосполучення: «...В своїй практиці буржуазні сіоністи – антисіоністи. Відношення сіоністів до єврейської еміграції в Палестину, їх поведінка в Палестині говорить про цю сильну асиміляторську течію. Серед великої буржуазії є свідчення про це ж, так що сіонізм для буржуазії...є лише хитрим маневром з її сторони, щоб утримати свою владу в єврейському середовищі». [11, арк. 6].

Для пропагандистської роботи з євреями Волинський губернський комітет Єврейської комуністичної партії командировав своїх членів в міста і містечка губернії. До повноважень агітаторів відносились: інструктаж партійних організацій на місцях, скликати загальні партійні збори відкриті і закриті, організовувати лекції та доповіді. Всі посланці мали мандат з вказаними широкими повноваженнями і зверненням до військових та цивільних адміністрацій сприяти їх діяльності. З метою контролю за дисципліною при парткомі кожної організації створювався контролюючий відділ в кількості 3 чол. На чолі його був член парткому. Завданнями контролюючого відділу були: постійний нагляд за діяльністю і поведінкою товаришів, вчасна оплата членських внесків, відвідування суботників та різних робіт по завданню парткому. Всі члени партії повинні були зареєструватися у відділі, повідомляти про всі переміщення по службі. При контролюючому відділі існував партійний суд з трьох членів, яких обирали загальні збори. Контролюючий відділ повинен був протягом 48 годин подати заведену справу проти товаришів до суду [12, арк. 2, 7].

Більшовицька пропаганда та агітація, драматичні події Української національно-демократичної революції не сприяли згуртуванню єврейських партій і громадських рухів. На III Всеросійському з'їзді Цеірей Ціон (30 квітня–5 травня 1920 р.) розкололася. Ліве крило стало Сіоністсько-соціалістичною партією (ССП), а праве – Сіоністсько-трудовою партією (СТП). Але партія швидко відновилася і ЦЦ існувала поруч з ССП і СТП. Житомирський міськом Цеірей Ціон виконував функції губкому. Київський центр надсилав вказівки, інструкції, рекомендації, агітаційні матеріали для роботи з єврейським населенням, літературу. Метою діяльності

партійних осередків ЦЦ було надання сіонізму народницького характеру, підготовка євреїв до еміграції у Палестину, професійне навчання, організація кооперативів, майстерень, ремісничих та кустарних об'єднань, культурно-освітня робота. Цеїрей Ціон на Волині була досить авторитетною серед єврейського населення.

Відсутність міцної влади в Україні, використання антибуржуазних гасел та настроїв у політичних цілях обумовили на Волині появу прокомуністичних тенденцій у суспільно-політичному житті, адже більшовики обіцяли встановити порядок під гаслами рівності та соціальної справедливості. Вони створювали підконтрольну їм державну систему єврейських організацій, але одночасно руйнували існуючу мережу єврейської освіти, єврейські общини, культурно-національну автономію. Євреї Волинської губернії мешкали у містах та містечках і були більш активними у громадському житті, ніж представники інших національних меншин. Єврейські організації переважно були керовані централізовано. Єврейський громадський рух був тісно пов'язаний з політичним. Він був різнобарвним ідеологічно та потужний. В основі програм діяльності більшості об'єднань Волині лежав сіонізм. Тактичні дії сіоністів губернії базувалися на юдаїзмі та емоційній складовій щодо трагічних сторінок історії єврейського народу. Вплив сіоністських організацій в губернії був значний, хоч вони діяли напівлегально або часто і нелегально, конспірація була добре організована. Так, практично у підпіллі група волинських сіоністів «Га Мішмар» організувала озброєний бойовий загін в кількості біля 100 чол. Мета його створення – самозахист єврейських громадян. А під час наступу польської армії значна кількість сіоністів відкрито закликали до повалення «ярма більшовизма» [15, с.253]. Видання літератури на івриті більшовицька цензура заборонила. Але прихильність єврейського населення до сіоністів зростала. В 1923 р. у Волинській губернії діяли 9 сіоністських організацій: Альгемайн Ціон, Цеїрей Ціон, СТП, сіоністський молодіжний Гістадрут, Гашомер, Гацоїр (Юний страж), Югенд Поалей Ціон, Гехолуц, Маккабі [1, с.239,357].

Велика частина єврейського населення Волині в роки Громадянської війни не мала роботи, страх перед погромами і боротьба за громадянські права сприяли їх згуртуванню. Так, Гехолуц, що був складовою Всеросійської одноіменної сіоністської організації, мета діяльності якого – підготовка кваліфікованих

працівників для роботи в Палестині, створював артіль, підтримував кустарів, відкривав майстерні. В Росії Гехалуц функціонував легально, а в Україні – нелегально. Причиною стала направленість діяльності організації на еміграцію єврейської молоді. Активно та ефективно Гехалуц діяв в Житомирі, Бердичеві та містечках Волинської губернії. Так, у 1920 р. була створена «Перша робоча група у Бердичеві». Вона нараховувала близько 140 чол. Ініціаторами її створення були місцевий осередок Гехалуцу та Цеірей Ціон. Більшість членів робочої групи працювали на землях цукрового заводу, окремі робітники виконували столярні та слюсарні роботи. Але місцева комсомольська організація стала звинувачувати їх у сіонізмі і через 2 роки «Перша робоча група у Бердичеві» була ліквідована. У 1922 р. радянська влада стала ліквідовувати осередки Гехалуцу, почались переслідування та арешти членів організації. Репресії з часом привели до її ліквідації.

Більшовицькі пропагандисти та агітатори багато уваги приділяли боротьбі з національними громадськими організаціями. Організація «Гістадрут» була створена у 1922 р. в Одесі і займалася культурно-освітньою роботою та підготовкою єврейської молоді до еміграції в Палестину. Осередки її були в Житомирі, Бердичеві, Чуднові, Романові, Червоному, Черняхіві, Чоповичах. На початку 20-х років у Волинській губернії діяли малочисельні групи сіоністсько-соціалістичної федерації «Дройр» («Свобода»), яка виникла в 1918 р. і керівний центр її знаходився у Варшаві. Спортивне товариство «Маккабі» діяло напівлегально. У Волинській губернії, зокрема Житомирі та Бердичеві, організація об'єднувала учнівську молодь, молодих робітників і кустарів, службовців, які сповідували сіоністську ідеологію. Регіональні об'єднання називались легіонами. Ними керували авторитетні сіоністи. Маккабівці організовували мітинги, лекції, спортивні змагання і вечори. Радянська влада для боротьби з товариством залучала комсомольців, комуністів, більшовицьких активістів і адміністративні органи губернії. Але активна діяльність сіоністів сприяла поширенню серед молодих євреїв Волині їх впливу, прихильності до їх організацій. У 1922-1923 р. на території Житомирської округи успішно функціонували 5 організацій Гістадрут, Гашомер – 4, Югенд ЦЦ – 5, Гехалуц – 8, а у Коростенській окрузі Гашомер – 9, Югенд ЦЦ – 5, Гехалуц – 8. Найбільш поширеними сіоністськими періодичними виданнями були «Гехалуц», «Югенд»,

«Пролетарская мысль», «Инзер Руф» («Наш заклик»). У 1921 р. була заборонена організація «Гехавер», яка стала працювати нелегально та видавати газету «Єврейський студент».

На території Волинської губернії діяла мережа закордонних філантропічних організацій, які надавали матеріальну і фінансову допомогу єврейським громадам та окремим організаціям на різноманітні потреби. Більшовицька влада вживала заходи з регламентації їх діяльності, щоб контролювати. На III конференції євсекції РКП, яке відбулося в 1921 р., було зазначено: «Як тимчасово існуючі «єврейські суспільні організації» повинні займатися лише наданням допомоги євреям, що постраждали від погромів...Всі створені ними установи повинні при першій можливості перейти у розпорядження радорганів. Стежити за тим, щоб діяльність цих організацій не відхилялась за межі дозволеного. Прагнути взяти у руки комуністів найбільш впливові організації та посилювати свій вплив в інших.» [18, арк. 36].

Руйнація УНР – це трагедія для українського, польського, єврейського та інших народів, які мешкали на українських землях, зокрема Волинської губернії. Соціально-економічна та суспільно-політична кризи спричинили знищення національного життя, а пропагандистські гасла більшовиків про рівність, особливо про братерство трудящих всього світу незалежно від національності, приваблювали людей. Стосунки між поляками та євреями були складні через різне розуміння шляхів і методів розбудови національного життя. Політичні події в роки Громадянської війни зруйнували демократичні надбання у побудові нового, але на основі традиційного, східноєвропейського національного життя, не дали можливості реалізувати програму національно-персональної автономії.

Більшовицькі пропаганда та агітація, репресивна політика радянської влади яскраво продемонстрували свою суть у діях проти проявів національних особливостей польських та єврейських громад. Причинами спротиву радянзації життя поляків та євреїв були розчарування політикою більшовиків, жебрацький рівень життя, руйнація релігійних та традиційних моральних цінностей, свавілля радянської влади, яка обмежувала самостійний розвиток національної культури. Атеїстична пропаганда, утиски і переслідування католицької церкви та юдаїзму викликали протест в душах громадян. Національні громадські організації в умовах

радянської намагались вижити в нових ідеологічних умовах. Всі прояви незалежної думки та діяльності сприймалися більшовицькою владою як ворожі, буржуазно-націоналістичні. Запропонована комуністами інтеграція польських та єврейських організацій в політичну систему радянської держави, закінчилася репресіями, переслідуваннями активістів, ліквідацією.

Прагнучи прихильності польських та єврейських народних мас, більшовики підтримали національні культури, створили нову систему освіти, зупинили єврейські погроми, зробили поляків та євреїв юридично рівними зі всіма громадянами України. Але руйнація традиційного господарчого, культурно-освітнього та духовного життя населення Волині викликало опір з боку громадян, що обумовило переслідування їх каральними органами радянської влади. Діяльність польсекцій та євсекцій спричинили трансформацію та ліквідацію національних організацій на Волині, віддзеркалили суть комуністичної ідеології і політики щодо національних меншин України.

В 20-х рр. ХХ ст. польські та єврейські організації під впливом пропаганди та агітації модифікували стратегію і тактику своєї діяльності з метою прилаштування до нових умов життя в радянській країні. Суперечлива економічна політика, ідеологічний тиск спричинили руйнацію значної частини господарчого та духовного життя поляків та євреїв регіону. Проблемою для більшовицької пропаганди і агітації серед поляків та євреїв стала мізерна кількість професійних революціонерів, які б знали національні мови (польську та їдиш), мали досвід публічних виступів, вміло маніпулювали б свідомістю поляків та євреїв і розумілися на національних особливостях цих етносів. Але поступово більшовицька пропаганда та агітація, діяльність польсекцій та євсекцій, які використовували різноманітні форми і методи впливу на поляків та євреїв, досягла поставленої владою мети, перетворила громадян поліетнічного регіону в радянський народ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гура В.К. Сионистские партии на Украине: истоки, эволюция, деятельность (1897-1934 гг.) /В.К. Гура. Дисертация докт. истор. наук, К.,1991. - С. 239, 357.
2. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.205.
3. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.206.
4. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.209.
5. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.216.
6. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.217.

7. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.222.
8. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.236.
9. Держархів Житомирської області. Ф.п.-2, оп.1, спр.257.
10. Держархів Житомирської області. Ф.п.-42, оп.1, спр.390.
11. Держархів Житомирської області. Ф.п.-804, оп.1, спр.1.
12. Держархів Житомирської області. Ф.п.-804, оп.1, спр.4.
13. Документи та матеріали./Український історичний журнал. - 1990.- № 8.- С. 87.
14. Жуковський О. І. Етнічні меншини Правобережної України у 20-ті роки ХХ століття: суспільно – політичний та культурний розвиток./Олександр Іванович Жуковський.- Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014.- С.178.
15. На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной Комиссии 1917-1922 гг. / К.,1971. – С. 457
16. Памятная книжка Волынской губернии на 1917 г./Житомир.- Волынская губернская типография, 1916.- с.62
17. Перепис 1926 р. Національний склад України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/>
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1, оп.20, спр.779.

Rudnytska N. PROPAGANDA AND AGITATION INFLUENCE ON THE SOVIETIZING PROCESS OF THE LIFE OF POLES AND JEWS IN THE VOLYN PROVINCE IN THE 20'S OF THE XXTH CENTURY

The article examines the role of the Bolshevik propaganda and agitation in the period of the Soviet power formation, methods and forms of work with the population of polyethnic Ukraine and technologies of mass consciousness manipulation. It is emphasized that the Ukrainian Revolution of 1917-1921 activated the national and socio-political life of the Poles and Jews in Ukraine, in particular in the Volyn province. But the civil war and the Bolshevik aggression led to the destruction of Ukraine's independence, the Sovietization of all spheres of life, in particular Polish and Jewish communities, began. Communist ideology equated national movements with nationalism, fought against them with all possible means. It is noted that the confrontation between the communist party leadership and the Polish and Jewish population was inevitable because the Bolsheviks tried to monopolize and control the ideological, political, spiritual and economic life of national communities. Some Poles and Jews supported the Bolshevik slogans and the policy of the Soviet power, but many of them were not able to compromise and adapt to the needs of a rigid communist ideology.

It is highlighted that propaganda was supposed to interpret the Bolshevik ideological slogans and ideas, and campaigning to adjust the masses to decisive action. The complexity of the Bolshevik propaganda and agitation among the Poles and Jews was in the diversity of the social structure. The Soviet atheistic ideology as one of the Bolshevik activities among the Polish and Jewish population of Volhynia considered anti-religious propaganda and agitation, since Judaism and the Catholic Church had authority and great influence on everyday and social life.

In an effort to favor the Polish and Jewish masses, the Bolsheviks supported national cultures, created a new system of education, stopped Jewish pogroms, made Poles and Jews legally equal to all Ukrainian citizens. But gradually Bolshevik propaganda and agitation, using various forms and methods of influence on Poles and Jews, reached the goal set by the authorities, turned citizens of the polyethnic region into the Soviet people.

Key words: Poles, Jews, Bolsheviks, propaganda, agitation.

Rudnicka N. WPŁYW PROPAGANDY I AGITACJI NA PROCES SOWIETY ŻYCIA POLAKÓW I ŻYDÓW W WOJ. WOŁYŃSKIM W LATACH DWUDZIESTYCH XX WIEKU

W artykule przedstawiono problem zorganizowanego przesiedlenia ludności polskiej Żytomierszczyzny do Polski w latach 1944 r. – 1946. Wstawiono do obiegu naukowego nowe dokumenty, które zostały znalezione w Archiwach Państwowych regionu Żytomierskiego. W badaniu wskazano podstawę prawną repatriacji, zwłaszcza relokacji, opisano pracę specjalnej komisji w sprawie transferu Polaków i Żydów. Ten artykuł zawiera dane statystyczne dotyczące liczby osób powracających, powody odmowy wyjazdu, opisane są wyzwania, przed którymi stali polacy, powody ich przeniesienia do Polski.

Autor twierdzi, że w obwodzie Żytomierskim przesiedlenia Polaków i Żydów było scharakteryzowane przed urzad jako dobrowolna repatriacja – wrucenie do domu z ponowieniem praw obywatelskich.

Słowa kluczowe: Polacy, żydzi, bolszewicy, propaganda, agitacja.

УДК 94(477):2(091):322«1944/1990»

DOI 10.33287/101821

Сичевський А.О.,
к.і.н., старший викладач кафедри історії
України Житомирського державного
університету ім. Івана Франка
syczewski@gmail.com

ВЛАДА ТА «ОПШУМ НАРОДУ»: АНТИРЕЛІГІЙНА АГІТАЦІЯ І ПРОПАГАНДА В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У 1944–1990 РР.

Проаналізовано механізм провадження і організаційну систему антирелігійної агітації та пропаганди в радянській Україні. Зафіксовано конфлікт між республіканським та всесоюзним центрами у справах релігійних культів щодо провадження атеїзації населення. Проаналізовано як зміна державного керівництва у СРСР 1954 р. спричинила до перегляду ідеологічної боротьби з релігією як пережитком класових формацій у свідомості людей.

З'ясовано, що в рамках атеїстичного виховання суспільства було запроваджено концепцію «безрелігійних» свят і ритуалів, вшанування ударників праці. Розглянуто використання партійним керівництвом ресурсу кінематографу, засобів масової інформації та державних видавництв.

Проаналізовано зменшення державного впливу на справи віруючих з середини 1960-х рр. та жорстку критику ліберального курсу у відношенні до релігії на Всесоюзній нараді уповноважених Ради у справах релігій 1972 р. Виявлено, що у ЦК КПУ дискусія щодо нагальності докорінного переосмислення стратегії релігійної політики розпочалася лише в 1990 р.

Ключові слова: атеїзм, агітація, пропаганда, Рада у справах релігійних культів, нова радянська обрядовість, релігійна політика.

Проблема державно-церковних відносин займає провідне місце у сучасному дискурсі історії релігії. Радянське минуле ознаменувалося тотальним наступом на свободу релігій та віросповідання. Правлячий режим безкомпромісно проголосив релігію своїм ідеологічним ворогом, пережитком попередніх епох, яка мала загинути у жорстокій боротьбі з войовничим атеїзмом. Релігійна політика компартійно-державного керівництва після Другої світової війни неодноразово модифікувалася – від лібералізації до загострення ставлення влади у відношенні до релігійних інститутів. Задля боротьби з «викорінення» релігійної свідомості суспільства владний організм створив розгалужений механізм атеїстичної агітації та пропаганди. Модель атеїзації радянського соціуму передбачала «вивільнення свідомості» індивіда на всіх рівнях людського буття.